

UOT 159.9

Sona İbrahim qızı Əliyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin baş müəllimi

<https://orcid.org/0000-0002-2696-4292>

E-mail: sonasi83@mail.ru

[https://doi.org/10.69682/arti.2026.93\(5\).181-184](https://doi.org/10.69682/arti.2026.93(5).181-184)

TƏNQİDİ TƏFƏKKÜR GƏNC NƏSLİN FƏRDİ İNKİŞAF MEXANİZMİ KİMİ

Sona İbrahim Aliyeva

head teacher at the Azerbaijan State Pedagogical University

CRITICAL THINKING AS A MECHANISM FOR THE PERSONAL DEVELOPMENT OF THE YOUNG GENERATION

Сона Ибрагим гызы Алиева

старший преподаватель

Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ КАК МЕХАНИЗМ ЛИЧНОСТНОГО РАЗВИТИЯ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ

Xülasə. Tənqidi təfəkkür yetişməkdə olan nəsil üçün yalnız akademik inkişafın deyil, eyni zamanda şəxsi inkişafın əsas tələblərindən birinə çevrilmişdir. Bu sahədə uğur qazanmaq üçün əvvəla doğru metodologiya və sistemli yanaşma tələb olunur. Tənqidi təfəkkürün formalaşmasında fərdin analitik düşünmə bacarığı, obyektiv və müstəqil qiymətləndirmə qabiliyyətləri önəmli amillərdəndir. Yeni nəsil informasiya çoxluğundan və rəqəmsal texnologiya əsrində yaşadıkları üçün, onlara bütün məlumatların etibarlılığını və mənbələrinə görə qiymətləndirməyi aşılamaq lazımdır. Bu eyni zamanda emosional intellekt və özünü dərk etmə kimi şəxsi keyfiyyətlərin inkişafını labud edir. Həmçinin, tənqidi təfəkkür fəlsəfi və məntiqi yanaşmalar üzərində qurulmuş düşüncənin formalaşmasını təmin edir. Bu da gənclərdə həyata və qərar vermə proseslərinə daha adaptiv və düşünülmüş yanaşmağa imkan verir. Fərdi inkişaf mexanizminin başlıca komponentləri arasında koqnitiv və metakoqnitiv bacarıqlar, emosional zəka və mənbə analizləri yer tutur. Bunlar da yeni nəslin kritik düşünmə və problemi həll etmə qabiliyyətlərini artırır. Bu xüsusiyyətlərin zənginləşdirilməsi və gücləndirilməsi üçün pedaqogika və psixologiya sahəsində yeni tədqiqatlar aparmaq, yeni tədris metodları hazırlamaq və praktiki məşğələlər tələb olunur. Beləliklə, tənqidi təfəkkürün inkişafı şəxsiyyətin bütün yönlərini genişləndirir, daha inandırıcı və məsuliyyətli qərarlar qəbul edə bilmək üçün zəmin yaradır.

Açar sözlər: *tənqid, təfəkkür, düşüncə, gənc nəsil, fərd, inkişaf, psixologiya*

Abstract. Critical thinking has become one of the main requirements not only for academic development, but also for personal development for the rising generation. To achieve success in this field, a proper methodology and systematic approach are required. The individual's analytical thinking skills, objective and independent assessment abilities are important factors in the formation of critical thinking. Since the new generation lives in the age of information overload and digital technology, it is necessary to instill in them the reliability of all information and its evaluation according to its sources. This also necessitates the development of personal qualities such as emotional intelligence and self-awareness. Also, critical thinking ensures the formation of thinking based on philosophical and logical approaches. This allows young people to have a more adaptive and thoughtful approach to life and decision-making processes. Cognitive and metacognitive skills, emotional intelligence and source analysis are among the main components of the individual development mechanism. These also increase the critical thinking and problem-solving abilities of the new generation. To enrich and strengthen these characteristics, new research in the field of pedagogy and psychology, the development of new teaching methods, and practical exercises are required. Thus, the development of critical thinking expands all aspects of the personality, creating the basis for making more convincing and responsible decisions.

Keywords: criticism, thinking, reflection, young generation, individual, development, psychology

Аннотация. Критическое мышление стало одним из главных требований не только для академического развития, но и для личностного роста подрастающего поколения. Для достижения успеха в этой области необходимы соответствующая методология и системный подход. Важными факторами формирования критического мышления являются аналитические навыки, объективная и независимая оценка. Поскольку новое поколение живет в эпоху информационной перегрузки и цифровых технологий, необходимо прививать им надежность всей информации и ее оценку в соответствии с источниками. Это также требует развития таких личностных качеств, как эмоциональный интеллект и самосознание. Кроме того, критическое мышление обеспечивает формирование мышления, основанного на философском и логическом подходах. Это позволяет молодым людям иметь более адаптивный и вдумчивый подход к жизни и процессам принятия решений. Когнитивные и метакогнитивные навыки, эмоциональный интеллект и анализ источников являются одними из основных компонентов механизма индивидуального развития. Они также повышают критическое мышление и способность к решению проблем у нового поколения. Для обогащения и укрепления этих характеристик необходимы новые исследования в области педагогики и психологии, разработка новых методов обучения и практических упражнений. Таким образом, развитие критического мышления расширяет все аспекты личности, создавая основу для принятия более убедительных и ответственных решений.

Ключевые слова: критика, мышление, размышление, молодое поколение, личность, развитие, психология

Tənqidi təfəkkür anlayışı fikirləri, davranışları və qərarları təhlil etmək, dəyərləndirmək və əsaslandırmaq bacarığıdır. Bu qabiliyyət gəncləri yayılan xəbərlərə, gətirilən arqumentlərə və mühakimə yürütməyə, olanları üzdən qəbul etmək əvəzinə, tənqidi gözlə baxmağa yönəldir. Bu bizləri səhv qərarlardan, manipulyasiyalardan və qərəzlərdən qaçmağa yönəldir. Bu gün sürətlə dəyişən dünyada bu bacarıqları qazanmaq günbəgün daha vacib hal alır. İnsanlar daimi olaraq etibar-sız, qərəzli və natamam ola biləcək, tez-tez onları şübhəyə salan bir çox məlumat toplusu ilə qarşılaşır. Bu da məntiqi yanaşma tələb edən, mürəkkəb və qeyri-müəyyən problemləri həll etməyi tələb edir. Bundan əlavə, biz çoxmillətli və multikultural bir ölkədə yaşayırıq, bu səbəbdən burada fərqli baxış bucaqlarına hörmət etməli və effektiv ünsiyyət qurmaliyiq.

Gənc nəsildə tənqidi təfəkkürün inkişafı onlarda problemləri kompleks analiz etməyə, qəbuledilən məlumatları düzgün qiymətləndirməyə və eyni zamanda alınan qərarları düzgün və əsaslı şəkildə qəbul etməyə yönəldir. Eyni zamanda gənclərin cəmiyyətdə daha məsuliyyətli və aktiv olmalarını təmin edir. Tənqidi düşüncə qabiliyyəti yalnız akademik uğur üçün vacib deyil, zamanda yetişməkdə olan gənc nəslin həyatları boyu peşəkar və şəxsi inkişafında mühüm rol oynayır. Həmçinin, informasiyanın bu qədər sürətlə yayıldığı bir vaxtda gənclərin müstəqil düşünmə,

informasiyanı təhlil etmə və qarşılaşdıqları problemləri həll edə bilmə qabiliyyəti böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu səbəbə görə də, gənclərin fərdi inkişafında tənqidi təfəkkürün rolu onların şəxsiyyət kimi formalaşması, qarşılaşdıqları çətinliklər üçün ən effektiv yol tapması, həmçinin doğru qərarlar verə bilməsi üçün ən vacib bir bacarıq növüdür. Bütün bu kontekstdə, müasir təhsil sisteminin qarşısında tənqidi təfəkkürün nəzəri əsasları, inkişaf metodları və pedaqoji yanaşmalar xüsusi yer tutur.

Hazırda təhsilin qarşısında duran ən vacib məsələlərdən biri peşəkar şəraitdə gələcək nəsillərdə tənqidi təfəkkürü inkişaf etdirməkdir. Tənqidi düşünmə qabiliyyəti əsas bacarıqlardan birinə çevrilir və tələbələrə gələcək fəaliyyətlərində tez və doğru istiqamətlənməyə, yeni təhsil və idarəetmə sisteminə çevik uyğunlaşmağa imkan verir. Buna görə də ali məktəblərində təhsil sistemi yetişən mütəxəssislərdə strukturu ən vacib amillərindən biri kimi tənqidi təfəkkürün inkişafı üçün şərait yaratmağın zəruriliyini ortaya qoyur. Azərbaycanda həyata keçirilən islahatlar, xüsusilə təhsil sahəsində görülən işlər onun yenidən qurulmasına – yeni təhsil sisteminin formalaşdırılmasına xidmət göstərir. Bu işin uğurla yerinə yetirilməsində təhsilin üzərinə çox ciddi vəzifələr düşür. Yeni təhsil məzmununun yaradılması, texnologiyaların, idarəetmə strukturu və sairənin formalaşdırılması üçün ilkin olaraq tədqiqatların əlaqələndirilməsinə, düzgün planlaşdırılmasına

ehtiyacın yaranması aydın şəkildə diqqəti cəlb edir. (1, s. 163)

Ümumilikdə, tənqidi düşüncənin tədris prosesində tətbiqi gənc tələbələrdə müstəqil fikir, hadisələri müstəqil analiz etmə qabiliyyəti və məqsədəuyğun nəticə çıxarmaq bacarığını konseptuallaşdırmaqda mühüm bir komponent hesab olunur. Bu yanaşma yeni nəsil gənclərin informasiyanı ələkdən keçirərək düzgün nəticələr əldə etmələrinə və onların sosial mühitdə şüurlu bir fərd kimi özünüreallaşdırmağa şərait yaradır.

Müasir insanın düşüncə prosesi informasiya ilə sıx bağlıdır. Müstəqil düşünmək bacarığı sübutları ölçməkdən, lehinə və əleyhinə olan arqumentlərdən ibarətdir. Tənqidi düşüncə bu məlumatları emal etməyə, qiymətləndirməyə, təhlil etməyə və yoxlamağa imkan verir. Tənqidi təfəkkür, ağlabatan nəticələrin formalaşdırılması ilə hadisələri təhlil etmək üçün istifadə olunan və məlumatı qiymətləndirməyə, şərhlər etməyə, həmçinin nəticələri vəziyyətlərə və problemlərə tətbiq etməyə imkan verən mühakimə sistemidir. (2, s. 135)

Bu gün dünyada əsas problem genişlənən və eyni zamanda tez bir zamanda köhnələn informasiya kirliliyidir. İdeyaların daim yeniləndiyi, sınaqdan keçirildiyi və yenidən düşünüldüyü, heç kimin sadə, düz xətti düşüncə tərzilə yaşamadığı, öz düşüncələrinin daim uyğunlaşmalı olduğu, aydınlıq, dəqiqlik və hərtərəflilik istəyinə hörmət edilməli olduğu, iş bacarıqlarının daim inkişaf etdirməli və təkmilləşdirilməli olduğu bir dünyadır. Gənclər əvvəllər heç vaxt belə bir realılıqla qarşılaşmayıblar. Təhsil sistemi heç vaxt cavanları bu qədər intensiv dəyişiklik dinamikasına, gözlənilməzliyə, mürəkkəbliyə, bu qədər iğtişaslara və vahid, müəyyən bir istiqamətin olmadığı bir sistemə hazırlamayıb.

Demokratik cəmiyyət və bazar iqtisadiyyatı şəraitində, fərdin və işverənlərin maraqlarının bir-biri ilə ziddiyyət təşkil etdiyi bir şəraitdə, potensial mütəxəssislər ətraf mühiti tənqidi dəyərləndirməklə ölkənin və cəmiyyətin inkişafına yönəlmiş sosial-iqtisadi islahatların təcrübəsini qoruyub saxlamaqla prosesə və nəticələrə təsir göstərə bilirlər. Tənqidi təfəkkür bacarıqlarına yiyələnmək onları gələcəkdə tətbiqi fəaliyyətə, sosial dəyişiklikləri qabaqcadan görmək və nəzərə almaq,

texnologiya idarə olunmasındakı dəyişiklikləri görmək və modern dövrdə baş verən dəyişiklikləri təhlil etmək qabiliyyətini formalaşdırır. Tənqidi təfəkkür insanları bazar iqtisadiyyatına uyğunlaşmağa və bacarıqlarını və peşəkar səriştəni inkişaf etdirməyə köməkçi olur. Tənqidi düşüncəyə sahib olmaq, ixtisasından asılı olmayaraq, müasir məzun üçün zəruri bir əlamətdir. Lakin bu, müəllimlər, psixoloqlar, siyasi analitiklər, menecerlər və mühəndislər üçün xüsusilə vacibdir, çünki insanların peşəkar fəaliyyətində tənqidi düşüncə səmərəli həllər və ideyaların formalaşmasını və yeni texnologiyaların yaradılmasını təmin edir.

Nəticə. Tənqidi təfəkkür bacarığı təkcə akademik uğurları deyil, eyni zaman da şəxsi və peşəkar inkişafı əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Gənclərin məlumatları analiz edə bilmə, həm məntiqi və sistemli, həm də düzgün qiymətləndirmə qabiliyyətlərini əhatə edən, faktları analiz etmək və obyektiv qərar vermək qabiliyyəti tədris prosesində də əhəmiyyət kəsb edir.

Tənqidi təfəkkürün fərdi inkişaf mexanizmi çox qatmanlı və dinamik prosesdir. Bu mexanizmin əsas komponentləri arasında məlumatların qəbulu və təhlilidir. Fərdin özünü təkmilləşdirməsi və motivasiya məsələləri önə çıxan proseslərdəndir. Bu proseslərin işlək vəziyyətdə olmasına görə möhkəm intellektual sərhədlər və özünütənqidi bacarıqların formalaşması vacibdir. Fərdi inkişafın mexanizmlərində vacib məqamlardan biri, informasiyanın sistemli emalı və məsələlərin hərtərəfli qiymətləndirilməsidir. Bu, insanın fərqli situasiyalarda reflektiv və analitik nəticə çıxartmaq qabiliyyətlərini inkişaf etdirir. Bundan əlavə, motivasiya və özünütəşdiq faktorları fərdi inkişafın əsasını təşkil edir. Tənqidi təfəkkürün güclənməsinə gətirib çıxaran əsas amillərdən biri müəyyən problemlərin qarşısında duran yanlışları, uğursuzluqları və xətalrı düzgün analiz edə bilmək qabiliyyətidir. Bu da şəxsin bütün bu problemlərə yanaşmasını daha düzgün edir. İnkişafın bu piləsində müxtəlif qazanılan təcrübə və xüsusən keçirilən təlimlər, düşüncə tərzinin formalaşmasına xüsusi təsir edir. Tənqidi təfəkkür haqqında əsas nəzəriyyələr və koqnitiv yanaşmalar mexanizmlərin işləməsinə istiqamət verir və bu mexanizmlərin səmərəliliyini artırır. Beləliklə, tənqidi təfəkkürün inkişafında fərdi mexanizmlər yalnız bilik və

bacarıqların inkişafı ilə sonlanmır, bu həm də iradənin gücləndirilməsi, erkən qazanılan təcrübələrin səmərəli təşkili və mühitin tələblərinə uyğunlaşma ilə yekunlaşır. Bu isə, gələcəkdə daha çox informasiyaya sahib və özgüvənli şəxslərin çoxalmasına səbəb olur.

Problemnin aktuallığı. Nəzərə alsaq ki, müasir dövrün ən böyük problemlərindən biri "informasiya çirkliliyi" və məlumatın həddindən artıq çox olmasıdır. Bu halda gənc nəslin informasiyanı sadəcə qəbul etməsi deyil, onu süzgəcdən keçirə bilməsi də mütləqdir. PISA, TIMSS kimi global təhsil standartlarında tənqidi təfəkkür bacarığı qabiliyyətlər arasında ilk sıralarda

yer alır ki, bu da mövzunun aktual olduğunu göstərir.

Problemnin elmi yeniliyi. Məqalənin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, gənc nəslin fərdi inkişaf trayektoriyasında tənqidi təfəkkürün inkişaf mərhələlərinin müəyyən etmək. Həmçinin məqalədə tənqidi təfəkkür şəxsiyyətin inkişafını təmin edən daxili psixoloji alət kimi təsvir olunmuşdur.

Problemnin praktik əhəmiyyəti. Məqalənin praktik əhəmiyyəti onunla müəyyən olunur ki, məqalədə yer alan elmi fikirlər, ideyalar və nəticələrdən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbələr, magistrantlar və doktorantlar üçün əhəmiyyətli ola bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Əlixanova G.H. Təhsil konsepsiyasında təxəyyül inkişafı mərhələsi // Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, –2023. Cild 90, №6, –s.162-165
2. Ələkbərova Ş.İ. Azərbaycan dili və Ədəbiyyatı fənnində şagirdlərdə tənqidi təfəkkürü formalaşdırın texnikalar // Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, –2024. Cild 91, №2, s. 134-138
3. Əlizadə Ə.Ə. Yeni pedaqoji təfəkkür: psixopedaqogikaya giriş / Ə.Ə. Əlizadə, H.Ə. Əlizadə. –Bakı, 2008. – 479 s
4. Əliyev, T. Tələbələrin yaradıcılığının inkişafı. //-Bakı: AMEA-nın nəşri, –2019. – 250 s
5. Cəfərova İ. S. Tənqidi təfəkkürün inkişafında mütaliənin rolu //Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, 2025. Cild 92, №5, –s. 45-49
6. Ализаде А.А. Психология школьника // Баку: Ренессанс, –2015. –113 с.
7. Алексеевская А.Т. Формирование читательских интересов младших школьников. // –Москва, 2008. –18-23с.
8. Ниталимова Л.В., Семенова С.Н. Развитие читательского интереса у школьников. // –Москва: Ментор, –2007. –302 с
9. Батлер – Боудон Том. 50 великих книг по психологии / Том Батлер-Боудон; (пер.с англ. В.Соколовой). – М.: Эксмо, – 2014. – 608 с.
10. Клустер, Д. Что такое критическое мышление? // Перемена: Международный журнал о развитии мышления через чтение и письмо. – 2001, №4. – с. 36-40
11. Халперн, Д.Ф. Психология критического мышления. / Д.Ф. Халперн. – СПб.: Питер, – 2000. – 512 с.
12. **Stukalenko N.M., Zhakhina B.B., Abuyev K.K., Seitkasymov A.A. and Utegenov M.Z.** Critical thinking development in students during college education process // Global Media Journal, –2016.

Redaksiyaya daxil olub: 14.05.2026